

ԱՐԾԻՒՆԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

ՄՕՏԷՆ ԴԻՏՈՒԱՄ

Արծիւը հնուց ի վեր ներշնչած է մարդկային միտքը. աստուածներու հետ յարաբերութիւններ կ'ընծայուին այդ կենդանիին. բանաստեղծները երգած են զայն, հերոսներ ու թագաւորներ անոր պատկերը իբր զինանշան ընտրած. իսկ փետուրները գործածուած են մերթ նաև իբր փքին. այս հրապուրիչ թռչունին վրայ նոյն իսկ զրոյցներ յորինուած են, կ'ըսէ Սեզոն Կոորտոն Nineteenth Century and After-ի մայիսի թիւին մէջ. Ամենէն տարօրինակներէն մին հետեւեալ առասպելն է, պուլկարական ծագումէ, որուն համեմատ Ս. Գէորգ իր եղբայրներէն հորի մը մէջ նետուած ըլլալով, այդ խորութեան մէջ սև խոյ միայն գտաւ որ զինքը Արծիւի թագաւորութեան մէջ մտցուց: Սուրբը հոն նշմարեց թունաւոր խոշոր օձ մը, որ ծառի մը վրայ կը մազիցէր՝ ուր արծիւ մը իր բոյնը դրած էր. Ս. Գէորգ իր սուրով սպաննեց օձը դեռ արծուի ծագերուն չհասած, ու մայր արծիւը երախտագիտութեան ի ցոյց ազատեց սուրբը՝ խաւարէն գէպ ի լոյս առաջնորդելով:

Արծիւն իր բոյնը կը շինէ միւս թռչուններէն կանուխ, թէն ամենէն շուտ ծու ածողը չէ: Սկզբնական մէջ ոսկեգոյն արծիւն իր բոյնը կը շինէ ծառերու կամ ժայռի վրայ ու շատ քիչ անգամ երկու տարի յաջորդաբար մինևոյն տեղը: Չագերը գրիթէ տասնութէ շարաթ բոյնին մէջ կը մնան. այդ ժամանակէն վերջ բոյնը կը սկսի ազտտուիլ ո՛չ թէ թռչուններուն պատճառաւ, այլ սնունդի համար հոն բերուած նապաստակներու, ճագարներու և լեռան աքաղաղներու մնացորդներով. այս է պատճառն որ արծիւները իրենց բոյնը կրկին անգամ գործածելու համար կը նախընտրեն հանգստեան ժամանակամիջոց մը տալ: Բոյներէն շատերը երկար առնէն ի վեր, ոմանք նոյն իսկ

կէս դարէ ի վեր, զոյուրիւն ունին. շատեր ալ հին բոյներու մնացորդներու վրայ շինուած են:

Ոսկեգոյն արծիւը սովորաբար երկու հաւկիթ կ'ածէ, երբեմն երեք ալ, իսկ շատ հազուադէպ կերպով չորս միասուն մը հինգ շարաթ կը տէէ. երբեմն արուն ալ թխտով էգին այցի կու գայ, բայց կ'երևի թէ կարմիր բիծերով զարդարուած գեղեցիկ հաւկիթներուն թխտումին իրապէս չի մասնակցիր:

Նախընտրուած ծառը եղեւինն է: Բոյնին տրամաչափն է երկուքէն երկուքուկէս մեղր. բոյնին հիմունքը շինուած են եղեւինի չոր ճիւղերով, իսկ ներքին մասն և շրջանակը թարմ ցատերով. արծիւը ինք կը կտրէ այդ ճիւղերը և բոյնի շինութեան մեծ խնամք կը տանի:

Երկու տարի առաջ ամուսինիս հետ թաքստոց մը շինեցինք ոսկեգոյն արծիւ մը բոյնին մօտ և ամիս մը հոն անցուցինք դիտելու այդ թռչուններուն բնակութիւնն և սովորութիւնները:

Հոն հաստատուած ժամանակնիս արծուի ծագերը հագիւ տասն օրուան կային, ճերմակ խիտ աղուամազով ծածկուած, ծնողներէն կարծես չէին վախեր որ անոնք մօին, վասն զի իրենց մարմնով կը ծածկէին զանոնք երբ անձրեւէր կամ կարկուտ տեղարւ: Չագերը այդ փոքր հասակին մէջ ալ ցայտուն անձնականութիւն մը կը ցուցնէին: Էգ ծագը ստէպ կը նեղէր արուն՝ անոր ճնացած ատեն, և սա յանկարծ զլուխը կը ցցէր, և քրտմէն աւելի արագաշարժ ըլլալով, կը յաջողէր անոր վրէտանգաւոր յարձակումներէն փախուստ տալ: Էգը ընդհանրապէս կը կտցէր եղբոր մարմինը, երբեմն վիզն ու գլուխն ալ: Մերթ թաքստոցէս կը մտածէի թէ արուին համար ալ ճակատագրական վայրկեանը հասած է. երբեք փոխուէ՞ծ առնել մտքն չէր անցնէր, մանաւանդ թէ քրտմ մերձեանալուն՝ երկիւղալից դիրք մը կ'առնէր:

Երբ օր մը էգը իր եղբոր վրայ յարձակում կը փորձէր, վրայ հասաւ մայրը: Կը յուսայի որ զաւկին օգնութեան փու-

թայ, բայց ի զուր. անշուշտ մտածած ըլլալու է թէ այդ միջոցը իր ձագին հաւար դաստիարակական յաջող դրութիւն մըն է, նման սպարոսականին:

Իրենց կեանքի առաջին շարաքներուն մէջ ձագերուն իբր սնունդ տրուեցան աււորաբար լեռան աքաղաղներ ու կաքաւներ, անոնց ալ ամենէն փափուկ մասերը ընտրելով: Որսորդութիւնը հայրը կը կատարէր, իսկ մայրը կերակուրը կը պատրաստէր ձագերուն: Ուրուն ամէն օր որսւն կը վերադառնար կէսօրէն վերջ ժամը երեքին և աւարը բոյնին մէջ կը դնէր. վայրկեան մը կը կենար՝ իր ընտանիքը դիտելու համար, ապա իր մեծ թեւերով կը սպառնէր միջոցին մէջ: Մայրը մերձակայ ծառի մը վրայ կը սպասէր արուին զաւստեան. յետոյ իսկոյն կը փութար բոյն՝ ձագերը սնուցանելու, աւելի մեծ բաժին հանելով էգին՝ քան արուին. մանաւանդ էգն ալ, առանց ագնի կերպերու, իր եղբայր մէկդի կը հրէր: Երբեմն սակայն մայրը զթալով արուին՝ անոր կը զստնար և ընտրելագոյն պատառ մը կը նուիրէր: Ամսուան մը մէջ մէկ անգամ միայն տեսանք որ մայրն ինքը բերաւ կերակուրը: Առտու մը հայրը բոյն եկաւ այծեամ մը բերելով, ուրիշ օր մըն ալ սկիւռ մը բերաւ. զուարճալի էր տեսնել թէ ձագերն ինչպէս ամէն ջանք կ'ընէին զայն կլլելու. սկիւռին երկար մագերը անոնց կոկորդէն վար չէին երթար և տհա՛նութիւն մը կը նշմարուէր իրենց շարժումներուն մէջ՝ երբ կը փորձէին կենդանիին երկար պոչը կուլ տալ:

Կամաց կամաց ճերմակ աղուամազը թափելով ձագերը փետուր հագան: Գիշեր մը տարօրինակ դէպք մը պատահեցաւ. Հայրը բերած էր նապաստակ մը ու երկու աքաղաղ. մայրը մերձակայ ծառէն դէպ ի բոյն թռաւ և ձագերը սկսան աղաղակել՝ կարծելով թէ իրենց ուտելիք պիտի տայ. ընդհակառակն, մայրը առաւ աքաղաղներէն մին ու թռաւ. յետոյ դառնալով առաւ միւսն ալ, վերջէն նապաստակն ալ, որ բոյնին ոտերէն բռնուած

ըլլալով, զանիկա տանելու ատեն բոյնի շրջանակէն մաս մըն ալ կտորեցաւ: Էգ ձագը որ բոյնին ծայրը կը գտնուէր վար ինկաւ. բայց շուտով թռիչք առնելով անհետացաւ ծառերուն մէջ. անշուշտ ծնողը տակաւին հսկեցին վրան: Էգին այդպէս կանուխկեկ մեկնումը ցաւալի հետեանք ունեցաւ փոքրիկ արուին համար. վերջինս ստացած նուազ սնունդէն և ըրոջ գէշ վարմունքէն շատ չէր աճած ու զօրացած: Մեծ արծիւները կարծելով թէ փոքրիկ էր ինքնաբերաբար բոյնէն թռած է ու ոչ թէ ինչալուռ արկածով, համարեցան թէ անոր եղբորն ալ թռչելու ժամանակը հասած է, որով կերակուրի քանակը պակսեցուցին, և տակաւ տակաւ բնաւ կերակուր չտուին: Քրոջը մեկնելէն վերջ կարծես փոքրիկ արուն գոհ էր, ու ժամանակը կ'անցընէր թռչելու հրահանգներ կատարելով, բայց առջի թռիչքն առնելու արուութիւնը դեռ կը պակսէր իրեն: Իրիկուն մը տեսանք որ տակաւին բոյնին մէջ էր. հետեւեալ առտու արդէն մեկնած էր, ալ չտեսանք ո՛չ մին և ո՛չ միւսը:

Յաջորդ եղանակին մայր արծիւը երկու հաւկիթ ալ ածեց. բայց այս հաւկիթները ամիս մը թիստմէն վերջ, զողջուեցան, այնպէս որ չկրցանք մեր ճննութիւնները աւելի շարունակել, ինչպէս կը փափաքէինք:

Արծիւները ֆնասակար և միանգամայն օգտակար թռչուններ են. ֆնասակար՝ վասն զի չարաչար որսորդներ են մեզի կարևոր կենդանիներուն. միւս կողմէ ալ սակայն բնաջինջ կ'ընեն ֆնասակար կենդանիները:

Արծիւը քիչ անգամ սաւառնելու ատեն աւարին վրայ կը յարձակի, այս պատճառաւ լեռան աքաղաղները՝ անոր մագիւններէն հողոպրելու համար, օդին մէջ կը բարձրանան: Եթէ միևնոյն տեղւոյն մէջ գտնուին թէ՛ լեռան աքաղաղները և թէ՛ նապաստակներ, արծիւները կը նախընտրեն վերջիններս, վասն զի զանոնք բռնելը դիւրագոյն է, և յետոյ աւելի խաշոր ալ են:

Արևմտեան Սկովտիոյ մէջ ոսկեգոյն արծիւ ինչպէս հին ատեն հիմակ ալ շատ կը գտնուի. տեղ տեղ բազմանալու վիճակի մէջ, Կեդրոնական Հայրենոյ մէջ հաւաքածոներ կազմողներէն շատ փոքր տուած են արծիւին հակիրճները. իրենց բոյն մը ցոյց տուողին մինչև հինգ ստեր:

Ըին ալ կը նուիրեն. այս պատճառաւ այդ զաւառին մէջ արծիւը նուազելու վրայ է, Կը յուսանք սակայն որ երբեք պիտի չխօսուի արծիւին վրայ իբր անհետացած կամ անհետանալու մատնուած տեսակի մը:

* * *

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

ԵԹՈՎՊԻԱ, ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

(Շարունակութիւն տես Բազմավէպ, 1927 էջ 216)

2. — ԵԹՈՎՊԱԿԱՆ ԶԵՆԱԳԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՒ ՄԱՍԻՆ:

Ինքնին հասկնալի է, որ Հայոց Պատրիարքին կեանքին և գործերուն մասին այնքան մագաղաթ մ'ընտրող հարէջ հեղինակներ կամ Թարգմանիչներ (աւելի շատ Թարգմանիչներ քան հեղինակներ) պիտի հետաքրքրուին նաև եկեղեցիով մը, որ հին դարերուն իսկ մեծ և քաղաքակրթիչ դեր է կատարեր ու իր գոյութիւնը պահպանելու և զգալի ընելու համար ահագին պայքարներ է մղեր քրիստոնեայ և ո՛չ — քրիստոնեայ ցեղերու դէմ, Թերեւս ոմանց զարմանալի թուի, երբ շեշտեմ սո՛ւ պարագան, որ ձուլուելու և հետեւաբար անկախ Եկեղեցի մը չկարենալ ստեղծելու համար Թափուած ջանքերը հայերուն դէմ աւելի՛ Քրիզանդինէն բխած են, քան թէ դրացի մանմատական ժողովուրդներէն, Աստուծոյ իրենց կրօնը պարտադրել կ'ուզէին, մինչդեռ Յոյները մեզ իրենց Եկեղեցիին տակ առնելով կը կարծէին ամբողջ հայ ժողովուրդը հելլենականացնել, ինչ էր արդէն հայ գրեթէ գիւտին զաղտնիքը. պատմութիւնը ցոյց կու տայ, որ յոյն գրականութիւնը և լեզուն կ'իշխէին Հայաստանի վրայ: Աւելորդ է նոյն իսկ յիշելը, թէ հայ մեծամեծներ յունարէն Թատրերգութիւններ են գրած: Ուրեմն պարսկական ազդեցութիւնը ո՛րքան որ

Ֆրասակար էր, նոյն չափով և աւելի վտանգաւոր էր հելլենական ազդեցութիւնը: Լուսաւորիչ, որ Թէպէտե յունական կրթութիւն ստացած էր, ինչպէս Ս. Սահակ և Ս. Մհարոպ և ուրիշ շատ շատեր, զիտցաւ իր ստացած գիտութիւնները ի սպաս դնել հայ ժողովուրդին, թէև շատ անգամ այդպէս ստիպուեցաւ դէմ երթալ այն երկրին, որուն գիտութեան լոյսն էր ըմբռնած: Լուսաւորիչ կոյր չէր յունական քաղաքակրթութիւնը չտեսնելու չափ. ան գիտէր սակայն նաև, որ հայ ժողովուրդը դեռ երախայ է, որ կամ պիտի հելլենականայ՝ եթէ յոյն ազդեցութիւնը շարունակուի, և կամ պիտի հայ մնայ, եթէ անկախ հայ Եկեղեցիի մը հիմերը դրուին: Թէ ինչ պայքարներ տեղի ունեցած են հայ և յոյն Եկեղեցիներուն միջև, ծանօթ է, և պէտք է իմանալ ահա, թէ հարէջ ձեռագիրներ ալ հետաքրքրուած են այս խիստ կարեւոր խնդրով: Բերլինի, Պարիզի և Լոնդոնի ձեռագիրներու թանգարաններու հարէջական բաժինները ունին մէյմէկ օրինակ եթովպական զրուշագիրներու, որոնց թէև հեղեթային գոյնով մը նկարուած են այս անգամ, սակայն խորքին մէջ մեծ ճշմարտութիւն մը կը պարունակեն: Արդարեւ ինչպէս պիտի տեսնենք երբ համառօտ պատմութիւնը տամ, սոյն ձեռագիրը կը ճառէ հայ Եկեղեցիին անկախ դառնալուն պատճառ: